

SZÓMTÓL MÓKIG

A Szegedi Őstörténeti Munkacsoporttól a Magyar Őstörténeti Kutatócsoportig

Tagadhatatlan tény, hogy Róna-Tas András szegedi megjelenése alaposan felkavarta a magyar őstörténet állóvizét. Előadásait sokan (köztük magam is) látogatták. Most, átnézve jegyzeteimet, cáfolnom kell a Mestert, aki azt írja: „1974-ben kezdtem meg a korai magyar történelem és különböző vonatkozásainak tanítását” a JATE-n, ugyanis én már 1973. február 9-től bejártam őstörténeti óráira és máig is őrzöm azt a tematikát, amit akkor adott.

Nem is lehetett másképpen, hiszen 1973. május 4-én már a SZÓM alakuló ülése zajlott, azé a végül mintegy hatvan szakembert megmozgató vállalkozásé, amelynek résztvevői teljes erőbevetéssel munkálkodva megalkották egy leendő magyar őstörténeti kézikönyv első változatát, Róna-Tas szavaival élve: „egy egyetemi oktatás céljait is szolgáló segédkönyvet, a végső munka első fogalmazványát”, amely végül is 1976–1982 között öt kötetben, közel 1600 sűrűn nyomtatott oldalon látott napvilágot. Időközben (1979) megjelent a szerző módszertani elveit is tartalmazó jegyzete, amivel teljes lett ez a sorozat. A SZÓM egyes kötetei több kiadást is megértek, szó volt idegen nyelvű kiadásukról is, de végül elült minden, a munkaközösség lassan kimúlt, a távlati tervek egy részét mások valószínűsítették meg, más részei feledésbe merültek. A SZÓM maga is eléggé visszhangtalan maradt, nem tudni, azért-e, mert „vidéki vállalkozás” volt, vagy mert – ahogy egy sznob cimborám fogalmazott – „tudományos munkába ciki egy jegyzetre hivatkozni, valahogy nagyon snassz”. Ezért is különös öröm számunkra, hogy a nehezen induló millicentenáriumi vajúdsai közepette végül mégis megszületett ez a „történészeknek, tanároknak, a magyarság kialakulása iránt érdeklődőknek” szánt kézikönyv.

Címe, alcím nélkül kissé félrevezető, ugyanis a szerző, régi elképzeléséhez híven, a számításba vehető időszakon belül áttekinti csaknem az egész Eurázsia történetét.

Jól látja, hogy a szóban forgó kérdéskörben is „a viták nagy része azért hőmpölyög reménytelenül, mert a fogalmak és fogalmakat jelölő szavak használatáról nincs közmegegyezés”. Ezért kötetének első részét alapos módszertani bevezetéssel indítja, definiálja a legfontosabb alapfogalmakat (nép, etnikum, nemzet stb.), majd – mivel minden történelem időben és térben zajlik – számos segédtudomány eredményeire támaszkodva tisztázza az időrendet, benne a térség jellemzőinek változásait is.

A következőkben sorra veszi mindazon forrásokat, amelyek támpontokat nyújthatnak korai történetünk rekonstrukciójához: az írásos, a nyelvi, a régészeti, a néprajzi és antropológiai kutatások eredményeit és fogyatékoságait nagyon szigorú és következetes forráskritikával tekinti át. Az embernek már-már az az érzése, hogy Wittgenstein nyelvfilozófiájának egyik alap gondolata („Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell!”) köszön vissza, nem alaptalanul e lapokról.

A nyelvrokonság elvi kérdéseinek tisztázása után a szerző az urali nyelvek kapcsolatával foglalkozik. Léven nyelvész maga is, jól tudja, hogy a nyelvtudomány szinte napra lebontva sorolja elő nyelvünk történetét egészen az ugor korszak végéig, de elválásunkat (i. e. 5. század) követően – mivel a magyar nyelv belső fejlődése gyakorlatilag feltáratlan – török kapcsolataink jelentkezéséig, majd ezer évig nem képes semmit bevilágítani. Ezt a hiátust áthidalandó iktatja be Róna-Tas a következő – újdonságait tekintve véle-

ményem szerint legmaradandóbb eredményeket felvonultató – fejezetet *Szomszédok* címmel, amelyben az időt gondosan méricskélve taglalja az indoeurópai hatást, a korai népvándorlásokat, a hunkérdést, a régi török népek (az oguroktól a besenyőig), valamint a szláv népek történetét. Valójában csak itt érti meg az olvasó, mire is volt jó az előzőekben előadott, a magyarokat esetleg nem is említő vagy tárgyi mivoltukban hozzájuk nem nagyon köthető forrásoknak a számbavétele, ami részben segíti a korai magyarság történetének rekonstrukcióját, részben pedig „egy általános gazdasági, technikai és kulturális szintet”

jelent, „amely tágabb keretként a magyarokra is érvényes lehet”. Az embernek óhatatlanul is *Rembrandt Éjjeli őrjárata* jut az eszébe: ezen a képen ott van a magyarság is, talán nem az első sorban, talán kissé árnyékban, elmosódva, de ott van. Itt igazolódik „a nyelv kitüntetett szerepe az etnikum vizsgálatában”,

nélkül, hogy ezt őstörténetünkben a nyelvtudomány túlzott gyámkodásának, netán – mindent a maga, néhány tucat szóra (névre) alapozott, öntörvényű szabályai Prokrusztész-ágyába kényszerítő – diktatúrájának éreznénk. Ez a szerző szándéka is, aki maga állapítja meg, hogy a nyelvészet (olykor a régészet is) a történeti rekonstrukcióban nemegyszer túllépte illetékességi területét, és attól, ha valami nyelvészeti érvekkel (vagy ad absurdum: érvekkel) nem igazolható, még lehet való s (az érv a bizonyítás és nem a lét kritériuma).

Róna-Tas András itt már számos olyan írásos forrást is felhasznál elképzelései igazolására, amelyek a szigorúan vett magyar történetben sem kerülhetők meg. Roppant érdekesek például a zsu-

szuanok és a var törzs kapcsolatáról, a var-hjon népvándorlásról szóló megállapításai, a hszüingnu–hun azonosság bizonyítása vagy *Kuvrat* bolgár birodalmának az Etil (nála: Dnyeper) és az Al-Duna közé helyezése, a magyarság egy részének a volgai bolgárokkal való északra vándorlásáról szóló feltételezése vagy a magyarság fejlődéséről a „pax Casarica” körülményei között töltött idővel kapcsolatban elmondottak.

A mű második része már a *Honfoglalás* címet viseli, és kimondottan a magyarság történetéről szól. A szerző itt hosszasan elemzi, hogy a különböző for-

rások milyen néven említik a magyarságot. Azt hiszem, ez a rész Róna-Tas András 1991-ben elhangzott akadémiai székfoglalójának – megjelent 1995-ben – alaposan kibővített s megfelelő apparátussal ellátott változata. A szerző elgondolkodtató felvetései: a *türk* elnevezés a kazár kapcsolatok révén ragadt a magyarságra;

az *onogur* (Ungar, Hungarus) nevet pedig a szlávok alkalmazták először ránk; a *szavarti aszfali* mesterségesen kreált név; a *bacsgird* (baskir) név a volgai bolgárok ajkán szabályosan alakult ki a mancsa-er önelnevezésünkből; a *madzsgar* alak csak az arab nyelvű írásos rögzítés eredménye; a magyar név pedig valószínűleg két népelem, a *monyá* és a jól forrásadatolható *er* szimbiózisát tükrözi, továbbá, hogy a magyarság idegen elnevezése egyértelműen csak a 9. századtól adatolható.

Az *Őshazák és népvándorlás* című fejezetében a szerző érzékelteti, hogy a néppé válás hosszú történeti folyamat, amely több „őshazában” zajlott, s erről azt mondja: „mindössze jelezni tudjuk, hogy melyek azok a helyszínek, amelyek

*A magyar törzsszövetséghez
800 körül csatlakoztak
a kazárok ellen lázadó
kabarok; eleink ekkor (hang-
súlyozottan nem szakrális
jellegű) kettős fejedelemség
alatt éltek, s belharcok
eredményeképpen Álmosnak
889 körül sikerült a Levedi-
dinasztiát leváltania, s
a főhatalomba a saját fiát,
Árpádot ültetnie.*

biztosan összekapcsolhatók korai történetünkkel.” Az előmagyarok vándorlását Róna-Tas András az Ural-vidékéig követi nyomon, majd a sztyeppvidék közelében lévő erdős sávtól a Kárpát-medencéig figyelni útjukat. Szerinte a magyarság a Kubán folyó vidékére akkor vonult, amikor avar hatásra Kuvrat bolgárjai a Dnyeper mellé költöztek. Amikor pedig a magyarokkal szövetkezett kazárok 670 körül katonai csapást mértek ezekre a bolgárookra, és azok elmenekültek innen, helyükbe a magyarok telepedtek újólá. Itt, Etelközben hosszú ideig éltek eleink kazár függőségben. (Összecsengni látszik ez *Harmatta J.* azon felvetésével, hogy a *Theophanész*nál ugyanide lokalizálható „hepta geneai” nevű nép azonosítható lenne a hetumogerrel.) Levédiát a szerző egyébként *Konsztantinosz* elméleti leleményének tartja, amely soha nem létezett, ugyanakkor az említett terület régészeti emlékeit későbbi gyepűör hagyatéknak, honfoglalás utáninak véli. A Kárpát-medencét a honfoglalás előestéjén szlávok és elszlávosodott avarok lakták frank, bolgár, vagy morva fennhatóság alatt, egy részük szabadon „az avar pusztákon”. (Róna-Tas például a nagyszentmiklósi kincset is – történetét úgyesen több fázisra bontva – egy a Dunántúlról menekülő avar előkelőség kincsének tekinti.)

A magyar törzsszövetséghez 800 körül csatlakoztak a kazárok ellen lázadó kábarok; eleink ekkor (hangsúlyozottan nem szakrális jellegű) kettős fejedelemség alatt éltek, s belharcolt eredményeképpen *Álmosnak* 889 körül sikerült a Levedidinasztiát leváltania, s a főhatalomba a saját fiát, *Árpádot* ültetnie.

Róna-Tas András a honfoglalás eseményesorához nem köti szervesen a bizánciakkal szövetségben végrehajtott katonai akciókat, hanem a honfoglalást három szakaszra bontja: az első 895–898 közé datálható, amikor a magyarok az erdélyi bolgár birtokok ellen indítanak katonai akciót, s ekkor támadnak rá szállásterületekre a besenyők, akik a menekülőket a bosszúszomjas bolgárok harapófo-

gójába terelik, így azok csak egy irányba, a Kárpát-medence felé – ahol egyébként seregük is van – térhetnek ki; a második szakaszban (899–900) *Arnulf* császár szövetségében harcolnak a morvák és *Berengár* ellen, majd a császár halálát követően elfoglalják Pannóniát; végül a harmadikban (900–902) leigázzák a morvákat és megerősítik hatalmukat az egész Kárpát-medencében.

Tulajdonképpen ez után következik az egész kötetnek is címet adó fejezet, *A honfoglaló magyarság*. A szerző úgy véli, hogy a honfoglaló magyar törzsszövetség magát *dzsetimadzser*nek nevezte (ez *Anonymus*nál azonos lenne a Dentumoger területnévvel), politikai szervezetében a kettős hatalom dominált, a fejedelem, gyila és karha mellett a törzsfők is ott voltak a döntéshozataloknál, a kábarok három törzsének főnöke a karha alárendeltségében vezette népét, az udvar élén pedig a „nándor zsupán” (magyar megfelelőjét a „Termecsi” névben lehetni fel) állt. A törzsszövetség és az alárendelték lélekszáma együtt kb. félmilliónyi lehetett, a társadalom erősen differenciált volt, s a 10. század közepére a törzsek felbomlása visszafordíthatatlan folyamatá vált, amelyet elősegített a vegyes gazdálkodás is. Vallásuk a tengrizmus és samanizmus napimádattól sem mentes keveréke volt, bár találtak már a világvallások képviselőivel is.

Róna-Tas a maga történetfilozófiai elképzeléseit is megfogalmazza, s továbbépítve *Szűcs Jenő*, *W. Pohl* és mások elképzeléseit, rámutat arra, hogy a magyarság háromszor illeszkedett be „Európában”: egyszer a nomád világba, egyszer a kazárok birodalmába, majd harmadszor, már mai lakhelyén a nyugat-európai fejlődésmenetbe: „Abban, hogy a magyar nép és a magyar állam olyan történelmileg rövid idő alatt kialakult Kelet-Európában, biztosan szerepe volt annak, hogy a Kárpát-medencében nem volt egységes, szervezett politikai alakulat, és a Kárpát-medence lakossága a honfoglalás idején különböző más politikai egységek, morvák, frankok, bolgárok, horvátok,

szerbek perifériájára esett. Biztosan szerepet játszott az is, hogy a szlávok között éltek elszlávosodó török avarok, akik a magyaroknál reméltek segítséget a már elvesztett Avar Birodalom felélesztéséhez. A bolgár zsupák török főnökei is közreműködtek a magyar állam kiépítésében, mert a Kárpát-medence új uraitól támaszt reméltek a helyi szláv lakossággal szemben.” Az pedig, hogy a magyarság miképpen teremtette meg ezt az európai léptékkal mérhető államot, „már egy következő, de mindenképpen másik könyv tárgya”. Reméljük, ez a korpusz is hamarosan napvilágot lát majd a szerző tollából!

Itt véget is érhetne a mű, de a kutatás lezárulta után felmerült igényeknek engedve és a kézirat leadása után írott, témába vágó új kutatási eredmények nyomása alatt, még egy fejezet került a kötet végére, amelyben a kutatástörténeti áttekintés, a Levedi-kérdés megoldatlan részleteinek vagy az Attila- és hun-hagyomány egymáshoz való viszonyának tisztázása, a magyar és baskír törzsnevek közti összefüggések vizsgálata, Jugria problematikája és a magyar, illetve székely rovásírás ügye kapott helyet.

Azt talán eddig is sikerült érzékeltetnem, hogy a szerző nem akar abszolút igazságokat deklarálni, s jócskán ad teret a *László Gyula-i* „termékeny bizonytalanságnak”, hogy feladatot az utókor-nak is. Tudósi őszinteséggel bevallja, ha egy forráscsoportban nem található közvetlen magyar vonatkozású anyag, hogy a szabírok, hunok, avarok nyelvéből semmiféle értékelhető adat nincs, hogy a kazárok, bolgárok, besenyők nyelve török, de hogy milyen, még nem lehet meghatározni. Közli, hogy „a magyarság kiválása az ugor népek közösségéből nyelvészeti eszközökkel nem határozható meg pontosan”, a szláv nyelvek a 9. században még alig térnek el egymástól; az antropológiai kutatások „eredményei történeti rekonstrukcióhoz nem használhatók”; törzsneveink egy részének, de a gyila és karha címnek sincs „meggyőző etimológiája”; a halot-

ti szemfedők etnikumhoz nem köthetők; a honfoglalók kohótípusai, dacára óriási vasszükségletüknek, nem azonosíthatók; a sámánizmusra vagy a korabeli néphitre nézve csak analógiákkal rendelkezünk; de kimutathatatlan a világvallások egykorú hatása is; 8. századi történetünkre vonatkozóan „közvetlen forrás nincs”; a 10. századi népéletre „szinte egyáltalán nem rendelkezünk forrásokkal” stb., stb., stb.

Természetesen nem kell és nem is lehet a szerző minden felvetésével azonosulni vagy egyetérteni, de tény, hogy közöttük számtalan a gondolatébresztő, elgondolkodtató vagy továbbgondolható. Ebben az óriási adattömegben szinte említést sem érdemel egy-egy sajtóhiba, pontatlan idézés vagy elírás; az, hogy a latin forrásokból kimaradt *Hinkmar* (később előkerül!), vagy a magyarokat Turci-ként emlegető források sorából kifelejtődött *Luidprand*. Talán a források szövegéhez jobban kötődve nem lett volna ilyen túlhangsúlyozott a szlávok szerepe, s nem maradtak volna ki a magyar források szinte teljesen ott, ahol nagyon is indokolt lett volna az említésük (pl. a *Legenda maior S. Gerardi* és a *Krónika-kompozíció* nagyon is egybecsengő hír-adása a Vata-féle pogánylázadás jellegéről stb.) – mindez, véleményem szerint, melléfogás volt.

A kötet függelékében a szövegközi mintegy 75 térkép és ábra után 16 táblán 27 színes fotó található, a 15 oldalnyi szakirodalom után az uralkodók sora és az időrendi mutató következik, majd a személynévi és szóindexet a térképek és ábrák mutatója és forrásjegyzéke zárja. A Ballasi Kiadó – *Kőszeghy Péter* és munkatársai – remek munkát végeztek, amelyet az igényes nyomdai kivitel (Korinna Kft.) tovább nyomatékosít. A közel 40 éves mű térképeit a DIMAP, fényképeit *Hapák József* készítette, a megjelenésnél pénzügyileg a Honfoglalás 1100. Évfordulója Emlékbizottság; a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Tudományos Kutatási Alap bábáskodott.

Szefű László